

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA QIZIQISHLARINI OSHIRISHNING ZAMON TALABLARIGA MOS VA MUHIM PSIXOLOGIK SIFATLARI

Hamroyeva Xurshida Ahmadjonovna

Qashqadaryo viloyati Kitob tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 61-umumiy o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: O'quvchilarda kasbga qiziqish shakllanishiga yosh davrining ham ta'siri katta. Xususan, psixologiya sohasidagi olimlardan I.S.Kon o'z tadqiqotlarida o'smir yoshidagi o'quvchilarda ta'lim motivlari ancha o'zgarib, ijtimoiy rollarning o'zgarishi faollashadi – faoliyat jarayonida ko'proq mustaqillik va o'ziga ishonch namoyon bo'la boshlaydi, deb ta'kidlaydi. O'smirlik yoshidagi o'quvchilar o'z taqdiriga taalluqli qaror qabul qilishda bo'layotgan voqealarning passiv tomoshabinidan faol ishtirokchisiga aylanadilar.

Kalit so'zlar: kasbiy qiziqish, o'quvchi qiziqishlari, kasbni to'g'ri tanlash, kasga yo'naltirish, kasb tanlashda psixolog roli, "DDS" metodi, ruhiyat, psixik jarayonlar, qiziqish, qobiliyat

KIRISH

Kasbiy shakllanish insonning aqliy qobiliyatlari, jismoniy imkoniyatlari hamda u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek, qadriyat va dunyoqarashlariga asoslanib biror-bir kasb sohasida ta'lim olishi, keyinchalik esa shu sohaga kirishib moslasha borishi (kasbiy adaptatsiya) va nihoyat, nisbatan qisqa vaqt mobaynida, malakali mutaxassis bo'lib yetishishi tushuniladi. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalasi muayyan bir kasbiy faoliyat va unda foydalaniladigan mehnat qurollari, kasb-hunarni egallash yo'llari va mutaxassisning psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan asosiy kasbiy talablar, kasb-hunarning jamiyatda tutgan o'rni va ijtimoiy himoyalanganligi kabi ma'lumotlar asosida konkret kasb-hunar tanlashning ijobiy motivlarini shakllantirish orqali shaxsda kasb-hunarga qiziqish uyg'otishdan boshlanadi.

Materiallar va metodlar. Ma'lumki, har qanday kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati bir qator omillarga bog'liq bo'lib, bu sohada pedagog-olimlar (A.A.Abdukadirov, N.V.Kuzmina, P.T.Magzumov, N.Muslimov, F.R.Yuzlikayev, S.N.Chistyakova, Ye.Klimov va boshq.) ko'p yillar davomida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borganlar. Nomi yuqorida keltirilgan tadqiqotchilarning barchasi kasbga qiziqish – kasbhunarga yo'naltirilganlikning yuqori ko'rsatkichi bo'lib, u turli bosqichlardan iborat ekanligini ta'kidlaganlar.

Psixologik lug'atda «qiziqish - bu bilishga ehtiyojning namoyon bo'lish shakllaridan biri bo'lib, shaxsning faoliyat maqsadlarini o'rganishga yo'nalganligini ta'minlaydi», deb ta'rif berilgan

S.L.Rubinshteynning fikriga ko'ra «qiziqish» deganda shaxsning yo'nalganligi, uning faoliyat motivi tushunilib, o'zining aniqlanganligi va emotsional jozibadorlik kuchi bilan shaxsning qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir qiladi. Pedagogikada «qiziqish» shaxs hayotining real sharoitlarida paydo bo'lib, uning mavjud bo'lgan ob'ektiv munosabatlarini o'zida aks ettiradi, deb qaraladi. Shaxs faoliyati uning ehtiyojlari bilan belgilanadi, ehtiyojlar asosida esa ma'lum bir sohalarga nisbatan qiziqish shakllanadi. Qiziqish shaxsning atrof muhit va ob'ektlarga nisbatan psixik jarayonlarning tanlangan yo'nalganligi, faqat o'zi tanlagan faoliyat bilan shug'ullanish ehtiyoji va faollikni oshirishga undaydigan omil sifatida namoyon bo'lib, inson faoliyatining samarali va sermahsul bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogika va psixologiyaga oid ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslanib «kasbga qiziqish» tushunchasiga aniqlik kiritamiz. Qiziqishning umumiy tarkibi L.G.Antipova tomonidan taklif qilingan bo'lib, o'z ichiga intellektual (tafakkur, xotira, tasavvur va hokazo), emotsional va irodaviy jarayonlarni oladi. Bunda qiziqishning uch komponentlik tizimi intellektual, emotsional va irodaviy hodisalarning umumiy yig'indisini emas, balki barcha psixik jarayonlarning o'zaro murakkab munosabatini

tashkil qilishi ta'kidlanadi. Ta'kidlash joizki, kasb-hunarga qiziqishning to'rtinchi komponenti – kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar inson hayoti davomida yuqoridagi uchta komponent bilan o'ziga xos ravishda qo'shiladi va bir-birini rivojlantiradi. Ularni

o'zaro qaramaqarshi qo'yish, birining ahamiyatini ikkinchisiga nisbatan oshirish yoki kamaytirish shaxsning normal rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

J.Piajening ta'kidlashicha, 12-15 yoshlarda shaxs intellektining rivojlanishida sezilardi o'zgarishlar namoyon bo'ladi. Bu yoshda kishida gipotetik-deduktiv tafakkur – atrof muhitda sodir bo'layotgan voqea-xodisalarni tahlil qilish va umumlashtirish, o'z shaxsiy hayotini o'rganish va rejalashtirish kabi qobiliyatlar shakllanadi. S.N.Chistyakovaning fikriga ko'ra, 14-16 yoshlardagi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, kasbga qiziqishni shakllantirish va kasb tanlash jarayonlari ancha faol va samaraliroq bo'lib, buning sababi bu yoshda o'quvchilarda ideallar shakllanadi va ular nisbatan qat'iy hayotiy maqsadlarni rejalashtiradilar. A.P.Seyteshev o'z ilmiy tadqiqotlarida sub'ektiv omillar qatoriga bilishga va kasbga qiziqish, moyilliklarni, muayyan bir kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonishning psixologik mexanizmi sifatida esa turli qobiliyatlarni kiritgan. Ye.M.Pavlyutenkov shaxsni kasb-hunarga yo'naltirishda, xususan unda kasbhunarga qiziqishni shakllantirish va kasb tanlashida kasbiy faoliyat motivi, hayotiy qadriyatlar va tajriba, bo'lajak kasbiy faoliyat to'g'risida tushuncha kabi omillarga alohida e'tibor qaratgan.

“Kasb-hunarga qiziqish” deganda shaxsning kasb-hunar tanlashga yo'nalganligi, tanlagan sohasining ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatlarini anglagan holda kasbiy motivlariining shakllanganligi bilan ifodalanib, shaxsning kasb-hunar haqida ko'proq ma'lumot olishida, uni egallash maqsadida o'zida kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish faolligini oshirishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Kasb-hunarga qiziqishni uch tarkibiy komponenti (intellektual, emotsional va irodaviy komponentlar) bilan birga to'rtinchi komponentni – kasb-hunar tomonidan mutaxassisning kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalariga, xamda uning qobiliyatlariga qo'yiladigan talablarni ham o'zida aks ettiradi. Ushbu to'rtta komponent o'zaro munosabatda va mutanosib bog'liqlikda bo'lib, inson shaxsiga hamda uning hayot faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish bu, birinchi navbatda, o'quvchida mehnatsevarlikni hamda unga ijodiy yondashish tuyg'usini tarbiyalash, kasbhunar tanlashdagi mas'uliyat va kasbning jamiyat uchun ahamiyatini xis qilishni tarbiyalashdir. O'z navbatida, bilishga qiziqish ob'ekti bilish jarayonining o'zi bo'lib, xodisalarning ma'nosini tushunish, tegishli soha bilimlarining nazariy va ilmiy asoslarini chuqurroq o'rganish bilan belgilanadi. O'quvchining kasb-hunarlariga oid bilimlarni egallashga qiziqishi uning darsda va darsdan tashqari jarayonlarda faollik ko'rsatishiga, olayotgan bilimlarining sifatiga, ta'lim olishning ichki motivlarini shakllanishiga, o'z hayotiy pozitsiyasiga ega bo'lishiga olib keladi. Bu esa ta'limtarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlab, o'quvchida kasb-hunarga qiziqishni bilim olishga qiziqish bilan o'zaro uyg'unlikda shakllanishini ta'minlaydi. O'quvchilarda kasb-hunarga qiziqishning shakllanish jarayoni turg'un va faol bo'lishi

ularni maqsadlariga erishishlarida hamda mavjud qiyinchiliklarni yengib o'tishlarida yordam beradi. Qiziqish dinamik, ongli va turg'un shakllansagina o'quvchilarning ongli ravishda kasb-hunar tanlashlariga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Qiziqishning dinamikligi – doimo faolligi va shakllanish jarayonida o'zgarishga moyilligida aks etadi.

Qiziqishning ongliligi – shaxsning o'ziga-o'zi baho berishini kasb-hunarga munosabati bilan belgilanadi.

Kasb-hunarga qiziqishning turg'unligi – aynan bir kasb (yoki kasbiy soha)ga nisbatan ijobiy va faol munosabatning doimiyligida namoyon bo'ladi.

Psixologiya va pedagogika sohalarida vakillarining tadqiqotimiz mavzusiga oid ilmiy asoslangan xulosalariga tayanib, 12-16 yosh davri maktab o'quvchilarida kasbhunarga qiziqish shakllantirish uchun optimal davr, deb hisoblash mumkin. Biron-bir kasbiy faoliyat turiga nisbatan erta shakllangan qiziqish uzoq vaqt saqlanib qoladi va kasbiy maqsadning asosini tashkil etadi.

Maktab o'quvchilariining kasb-hunar tanlashi ob'ektiv va sub'ektiv omillar majmuasi ta'sirida sodir bo'ldi. Ob'ektiv omillarga shaxs hoxishi va irodasiga bog'liq bo'lmagan, lekin kasb-hunarga yo'naltirish jarayonining sifatini oshirish uchun sharoit yaratadigan quyidagi omillarni kiritamiz: ota-ona va qarindoshlarning, pedagogo'qituvchilarning, o'rtoqlarning, kasb egasining va kasbga yo'naltirish bo'yicha mutaxassisning maslahatlari, ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlar, kasbning jamiyat uchun ahamiyati.

Sub'ektiv omillar qatoriga esa o'quvchining individual va psixofiziologik xususiyatlariga bog'liq bo'lgan omillar bilan bir qatorda o'z bilimlarini amalda qo'llashga qiziqishi, mas'uliyat, intizomlilik va ideal (ya'ni badiiy adabiyot yoki filmlardagi asar qahramonlariga xavas), kasb-hunarni o'quvchining shaxsiy qobiliyatlariga talablarini to'g'ri kelishi, kasbni mahorat darajasida egallashga bo'lgan hoxish-istak va shu kabilar kiradi.

Har qanday kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati mutaxassisdan faqatgina bitta qobiliyat yoki sifatni emas, balki ularning muayyan kombinatsiyasini talab qiladi. Bu kombinatsiyasi ikki guruh qobiliyatlarni – ko'pchilik kasblar uchun nisbatan umumiy qobiliyatlar va faqat ayrim kasblar uchun xos bo'lgan maxsus qobiliyatlardan iborat bo'ladi.

Xulosa. Kasbga qiziqish insonning kasb-hunar tanlashidagi birinchi jiddiy qadami bo'lib, o'quvchining shaxsiy kasbiy rejani asosi hisoblanadi. Kasbga qiziqish bilan bilishga qiziqish qay darajada o'zaro mutanosib bo'lsa, ularning o'zaro ta'siri ham shu darajada kuchli bo'ladi.

O'quvchilarda kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish kasb tanlashga yo'naltirish ishining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, maktablarda bosqichmabosqich va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olib rejalashtirilishi va tashkil etilishi

kerak. Bunda beriladigan ma'lumotlar kasb-hunarlarning o'ziga jalb qiluvchi tomonlaridan tashqari kasbiy faoliyatning mazmuni, ijtimoiy ahamiyati va mutaxassisning psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan umumiy va maxsus kasbiy talablar, zarur kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar to'g'risida ham yetarlicha chuqur tushunchalarni o'z ichiga qamrab olishi maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarning turli zamonaviy kasb va hunarlar to'g'risidagi tasavvurlari qanchalik keng va chuqur bo'lsa, ularni kasbga qiziqishi shunchalik ongli va turg'un bo'lib shakllanadi.

Kasbga qiziqish o'smir-yoshlarning o'z kelajagi yuzasidan qaror qabul qilish davridagi sezitivligi bilan bog'liq bo'lgan psixologik va pedagogik fenimen hisoblanadi. 12-16 yosh davrda bolalarda o'zini-o'zi baholashning ahamiyati ortganligi sababli, kasb-hunarga qiziqishni ongli va turg'un bo'lib shakllana boshlaydi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarda tegishli o'quv predmetlariga qiziqishni to'liq namoyon bo'lishini va asoslangan kasb tanlash motivlari shakllanishiga olib keladi.

O'quvchilarning har qanday kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyati ularda kasbhunarga qiziqishning turg'unligi, faolligi va ongilligi hamda umumiy va maxsus qobiliyatlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

Inson hayotida eng muhim qadryatlar sirasiga kiritish mumkin bo'lgan jarayonlaridan biri bu insonning hayotda o'z o'rnini topa olishi munosib kasb-korga ega bo'lishi desak, adashmagan bo'lamiz. Negaki har bir ota-ona o'z farzandini kelajagini o'ylagan holda munosib hayot o'rnini egallashi, yurt uchun xalq uchun foydasi tegadigan yetuk mutaxassis bo'lishini istaydilar. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi, uning munosib kasbhunarni egallashi, davlatimiz rivojlanishi uchun o'z hissasini qo'shib, yashashi va shu orqali jamiyatda o'zligini namoyon qilishi, ya'ni shaxs sifatida kamol topishi, komillika intilishi hisobga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. Keng ma'noda kasbiy shakllanish deganda insonning o'z aqliy qobiliyatlari, jismoniy imkoniyatlari, u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek, qadriyat va dunyoqarashlariga ko'ra biron-bir kasb sohasida ta'lim olishi, keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis bo'lib etishishi tushiniladi. Darhaqiqat bu naqadar murakkab, orqaga qaytarib bo'lmaydigan, muhim jarayon bo'lib, undan xalq manfaatlari, yurt tinchligi va osoyishtaligi yo'lida unumli foydalanishni tashkil etish, bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Shuni aytish kerakki, kasb -hunar va uni egalari azaldan xalqimiz tomonidan e'zozlanib kelingan. O'zbekistonda hozirda bilimdon, o'z kasbini yaxshi egallagan, mustaqil fikrlovchi, o'z kasbiga ijodiy yondoshuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, izlanuvchan, intiluvchan mohir ustalar, kasb egalari ko'proq talab qilinmoqda. Kasbni to'g'ri tanlash – har bir shaxs uchun muhim qadam

hisoblanadi. Yoshlarning butun hayotidagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim.

XULOSA

Kasb-hunarni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Har bir inson bajarayotgan ishini yoqtirsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi va yuqori tashabbus ko'rsata oladi. Maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning o'z hayot yo'llarida shaxsiy muddaolarini qondirishi lozim. Ushbu dolzarb muammoni anglagan holda har bir psixolog va pedagoglar o'quvchilarni to'g'ri yo'naltira olishlari kerak. Kasbga yo'naltirish – bu har bir shaxsning o'ziga xos individual xususiyatlari va mehnat bozorining ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'z kasbiy va hayotdagi o'rnini topishi uchun shaxsga ta'sir etishning ilmiy asoslangan shakl, usul va vositalar tizimidir. Har bir maktab o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari aniqlangandan so'ng qiziqishlar asosida o'quvchilarda ma'lum kasbga nisbatan qobiliyat va iqtidorini o'stirishga doir chora tadbirlarini ishlab chiqish, hamda amaliy yordam berish lozim. Bunda albatta har bir maktab psixologidan katta mahorat va o'z ishiga bo'lgan ma'suliyat katta ahamiyat kasb etadi. Negaki, ularning amalga oshiradigan harakatlari natijasida o'quvchilar o'zlarining hayotdagi o'rnini va bir umr mashg'ul bo'ladigan faoliyatlari belgilanadi. Psixolog ko'magi yordamida o'quvchilar o'zlariga munosib kasb tanlashi, jamiyatda o'z o'rnini topishida muhim burilish yasaydi albatta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI :

- i. Muslimaxon Ibrohimova, & Nargizaxon Usmonova. (2023). PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVROZLAR KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR MISOLIDA. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 578–580.
2. V. Karimova "Psixologiya" Toshkent. 2002 yil
3. M.Abdullajonova, M.Isoqova, M.Zokirova, S.Isroiljonova Ijtimoiy psixoloik trening prktikum. – Farg'ona: "Farg'ona" nashriyoti, 2003 yil
4. Y.Asadov. "O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda qo'llaniladigan psixologikpedagogik tashxis metodikalari". Toshkent. 2010 yil
5. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 22-27.
6. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O 'QISHNI YETKAZIB Olishga QIYNALAYOTGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.
7. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 9-13.
8. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ
9. ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.